

^HPECULIUM'UN ROMA EKONOMİK HAYATINDAKİ ROLÜ

Arş. Gör. Muzaffer KARAASLAN*

Öz

Peculium Roma ekonomik ve aile hayatında büyük önem taşıyan bir kurumdur. Roma hukukunda mal statüsünde sayılan köleler ile hak ehliyetine sahip olmayan ve dolayısıyla haklara ehil olmayan aile evlatları hukuken kişi sayılmıyordu. Doğrudan temsilin kabul edilmediği ve ekonomik gereksinimlerin ticaret hayatına daha fazla kişinin katılmasını şart kıldığı noktada efendi ya da aile babası köle ya da aile evladına verdiği peculium adı verilen bir sermaye ile onları ticaret hayatına katardı. Peculium'un sağladığı avantajlarla birlikte köleler ve aile evlatları ticaret hayatına katılabiliyor ve ekonomide söz sahibi olabiliyorlardı. Bu çalışmada peculium'un tanım ve özelliklerinden kısaca bahsedilmiş, özellikle Roma ekonomik hayatında peculium'un köleler, aile evlatları ve üçüncü kişiler açısından etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Pater familias, obligatio naturalis, köle, aile evladı

THE ROLE OF PECULIUM IN ROMAN ECONOMIC LIFE

Abstract

Peculium arrangement was a significant institution in Roman economic life. It had also an important place in Roman family. According to the

---

^H Hakem incelemesinden geçmiştir.

* Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Roma Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: muzaffer.karaaslan@yasar.edu.tr) (Makale Gönderim Tarihleri: 14.02.2017-14.02.2017/ Makale Kabul Tarihleri: 20.02.2017-03.04.2017)

customs and laws of Roman society, slaves were not considered as persons. Also sons and slaves were incapable of having rights and getting into debts. Due to the advantages brought by peculium, slaves and sons could join Roman commercial life and be an active factor in the economy. Direct agency did not exist in Roman law. The only legal agency form was indirect agency. The activities of the slaves and sons with peculium, fulfilled the need of direct agency in Roman society. Economic necessities stipulate that more people join commercial life. Hence, masters and fathers gave their slaves and sons a capital and made them a part of commercial life. This study's main focus points are the effects of peculium on slaves, sons and third parties in Roman economic life. According to this, in the study firstly a brief definition of peculium has been given, then the characteristics of peculium have been explained and lastly the effects of peculium on slaves, sons and third parties have been discussed concisely.

Keywords

Pater familias, obligatio naturalis, slave, sons

GİRİŞ

Günümüz hukukundaki herkesin hak ehliyetine sahip olup kişi sayılması anlayışı Roma hukukunda yoktu. Roma'da tarıma dayalı toplum yapısı nedeniyle önceleri hukuki ilişkiler oldukça sınırlıydı ve ailede herkesin hukuki işlem yapmasına da gerek yoktu. Ancak ticarete dayalı ekonomiye geçiş başlayınca artan ilişkiler nedeniyle daha fazla kişinin ticaret hayatına girmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Bu da *peculium*'un bir kurum olarak doğup gelişmesinin önünü açmıştır. Roma özel hukuku, Türk özel hukuk sistemimizin temelini oluşturmakla birlikte Roma aile hukukuna ilişkin düzenlemeler ile aile yapısının günümüz hukukunu büyük oranda etkilediğini söylemek güçtür. *Peculium* kurumu ise her ne kadar aile hukuku ile bağlantılı gibi görünse de, aslında Roma ekonomik hayatını da fazlaca etkileyen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma toplumunda esas olarak ekonomik hayatı canlı tutan köleler idi. *Peculium* da kölelerin hukuken kişi sayılmamakla yani hak ehliyetine sahip olmamakla birlikte ekonomik faaliyette bulunmalarını mümkün kılan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak *peculium*'un tanımı ve özellikleri üzerinde kısaca durulacak Roma toplumuna olan etkilerinden ve özellikle Roma ekonomik yaşamına olan etkileri köleler, aile evlatları ve onlarla işlem yapan kimseler açısından değerlendirilecektir.

I. GENEL OLARAK

Roma hukukunda özel hukuk açısından kişi sayılmanın üç koşulu vardır. Bunlar özgür olmak (*status libertatis*), Roma vatandaşı olmak (*status civitatis*) ve baba egemenliğine (*status familiae*) tabi olmamaktır¹. Bu açıdan ailede kişi sayılan, haklara ve borçlara ehil olabilen tek kişi aile babasıdır

¹ *Status libertatis* bir kimsenin özgür olma durumudur. Roma'da insanlar özgür ya da köle idiler. Özgürler ise, kendi içinde yurttaşlar ve yabancılar olarak ikiye ayrılıyordu. Aile içinde ise baba egemenliğine (*patria potestas*)'a tabi bulunanlar ya da *sui iuris* yani kendi hukukuna tabi olanlar bulunuyordu. **Çelebican Karadeniz**, Özcan: Roma Hukuku Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku- Hakların Korunması, Ankara 2008, s. 129, (Roma Hukuku); **Tahiroğlu**, Bülent/**Erdoğan**, Belgin: Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel Kavramlar-Usul Hukuku, İstanbul 2001, s. 111.

(*pater familias*²). Ailenin diğer üyeleri, aile babasının mutlak hakimiyeti altındadır³.

Roma hukukunda özgür olmayan ve mal statüsünde olan köleler (*servus*) alınıp satılıyor, borç ve alacaklara konu olabiliyordu⁴. Aile evlatları (*fillius familias*)⁵ ise, özel hukuk bakımından kişi sayılmıyor, kendileri adına hak iktisap edemiyorlardı. Yaptıkları hukuki işlemlerden iktisap ettikleri haklar aile babasına ait sayılırken⁶, borçlardan ise aile babasının sorumluluğu yoktu⁷. Kölelerden farklı olarak aile evladının borcu tam borç (*obligatio*

² Aile reisi anlamına gelen *pater familias* hiç kimsenin hâkimiyetine tâbi olmayan ve aile fertleri üzerinde hakimiyet (*patria potestas*) sürdüren bir *sui iuris*'dir. Roma ailesi içerisinde tek *sui iuris* aile babasıdır. Sadece erkekler *pater familias* olabilirler. **Berkî**, Şakir: "Roma'da Aile Hukuku", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1-4, Ankara 1957 s. 112; **Grubbs**, Judith Evans: *Women and the Law In the Roman Empire*, Routhledge, Londra ve New York, 2002, s. 21; Ayrıntılı bilgi için bkz. **Schulz**, Fritz (Çev. Havva **Karagöz**): "*Auctoritas*", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LV, Sayı 4, İstanbul 1997, s. 342.

³ **Çelebican**, (Roma Hukuku), s. 137; **Umur**, Ziya: Roma Hukuku (Umumi Mefhumlar - Hakların Himayesi), İstanbul, 1974, s. 399, (Roma Hukuku); **Pugliese**, Giovanni (Çev. Ziya **Umur**): "Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 22, İstanbul 1957 s. 339.

⁴ Roma devletinin ilk dönemlerinde yapılan ayırım *res mancipi-res nec mancipi* ayırımıdır. Bu ayırma göre İtalya arazileri, bu araziler üzerinde bulunan irtifak hakları, köleler ile yük ve çeki hayvanları *res mancipi* olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında kalan mallar ise *res nec mancipi*dir. Bu ayırım Roma ekonomisinin tarıma dayandığı dönemde hangi malların daha önemli olduğu dikkate alınarak yapılmıştır. *Res mancipi* olarak değerlendirilen mallar bir çiftçi için önemli olan şeyleri kapsamaktadır. Zamanla *res mancipi-res nec mancipi* ayırımı önemini kaybederken taşınır- taşınmaz mal ayırımı önemli hale gelmiştir. *Iustinianus* Hukukunda ise artık sadece taşınır-taşınmaz ayırımı mevcuttur. **Umur**, Ziya: "Roma Hukuku Ders Notları", s. 407 (Ders Notları); **Erdoğan**, Belgin: Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2009 s. 6-7; **Koschaker**, Paul/**Ayiter**, Kudret: Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993, s. 110.

⁵ Bir aile babası hakimiyeti altındaki özellikle erkek çocuklarına *fillius familias* denilmekteydi. *Ius civile*'ye uygun bir evlilikten doğan çocuklar ya da evlat edinilmiş olanlar da *fillius familias* sayılırlardı. **Umur**, Ziya: Roma Hukuku Lügatı, İstanbul 1975, s. 150 (Lügat).

⁶ Gaius: Ins. 2, 86, **Ayiter**, Kudret: Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku, Ankara 1963, s. 44 (Aile Hukuku).

⁷ D.50.17.133.

civilis) olduğundan Klâsik Hukuk Döneminden itibaren bu borcun dava ile takip imkânı vardı. Ancak hak ehliyetine sahip olmayan aile evladına açılan dava sonucu olarak aile evladının herhangi bir malvarlığı olmadığından alacaklıların buradan bir kazanç sağlama olanağı yoktu⁸.

Geçim kaynağı tarıma dayalı olan toplum yapısında ailenin birlikte belli bir toprak üzerinde yaşaması, emeklerini bu toprağa hasretmeleri Roma ailesinin aile babası etrafında şekillenmesini sağlamıştır⁹. Ancak sonraları bu yaşayış biçiminin ticarete dayalı bir biçime dönüşmesi sebebiyle aile babasının dış ilişkileri artış göstermeye başlamıştı. Bu ilişkilerin sağlıklı olarak yürüyebilmesi de zorlaşmıştı. Roma hukukunda doğrudan temsil kabul edilmediği için aile babasının aile dışı kimselerden de faydalanma olanağı yoktu. Yaşanılan zorlukların yanına aile babalarının büyüyüp zenginleşme isteği de eklenince, aile babaları köleler ve aile evlatlarından bu yönde faydalanma amacıyla onlara aile mallarının belli bir kısmı üzerinde sınırlı bir yetki tanımaya başladılar. Ancak aile babasının köle ve aile evladının borçlarından sorumlu olmaması bu kimselerle alışveriş yapmayı zorlaştırıyordu. Bu durumu gören *praetor*'lar¹⁰ duruma müdahale etmiş, aile babası ya da efendiye karşı dava açma olanağı vermiştir. İşte bu şekilde *peculium* bir hukuki kurum olarak ortaya çıkmıştır¹¹.

⁸ D.44.7.39, **Karadeniz**, Özcan: "Roma Hukukunda Peculium Müessesesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1968, C. XXV, S. 3-4, s. 181.

⁹ **Üskül Engin**, Zeynep Özlem/**Karaman**, Başak: "Roma İmparatorluğu ve Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2006, C. 1, s. 262.

¹⁰ *Praetor*; devlet iktidarını kullanabilme, emrindeki personele emir verebilme ve bu emirlerin uygulanması için gerekli önlemleri alabilme yetkisine sahip bir *magistra*'dır. Önceleri Romalılar arasındaki ihtilafların hakim önüne taşınıp taşınmayacağına karar veren *praetorlar* M.Ö 242 yılında ihtiyaçlar doğrultusunda yabancılarla yabancılar ve yabancılarla Romalılar arasındaki sorunları gidermek amacıyla ikinci bir *praetor*'lük kurulmuştur. *Praetor*'lar, görev sürelerinin başında, hukukî alanda izleyecekleri kurallar ve ilkelere hangi durumlarda dava hakkı tanıyıp tanımayacaklarına ilişkin bir beyanname (*edictum*) yayınlardı. Bu beyannameler, özel hukuku ciddi şekilde etkileyerek Roma hukukunun gelişiminde önemli rol oynamıştır. **Villey**, Michel: Roma Hukuku Güncelliği, Çev. Bülent **Tahiroğlu**, İstanbul 2000, s. 16.

¹¹ **Karadeniz**, (*Peculium*), s. 182.

II. PECULIUM'UN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Peculium kelime anlamı olarak “küçük miktarda para veya küçük mamelek” anlamına gelir¹². *Peculium* ile ilgili ilk hukuki tanımlamaya ikinci yüzyılın başlarında rastlanır. Tubero¹³, nun yapmış olduğu tanıma göre *peculium* “Bir kölenin efendisinin izni ile efendinin kendi malvarlığından ayrı olarak ve yine efendisine borçlu olarak elinde bulundurduğu şeydir¹⁴.” Köle ile efendinin hesaplarının ayrı tutulması yasal olarak *peculium* anlaşmasının devamlılığı için zorunluydu¹⁵.

Aslında “*pecus*” kelimesi küçükbaş hayvan anlamına gelmektedir. *Peculium*, Roma tarihinin erken dönemlerinde tarımın geçim kaynağı olması dolayısıyla koyun, kuzu ve diğer evcil hayvanlardan oluşuyordu. Bahsedilen hayvanların köle tarafından yararlanılmasına izin veriliyor, köleye çalışmaları ve işletmesi sonucu gelişme, büyüüp genişleme olanağı tanınıyordu¹⁶. Zaman içerisinde ekonomik ve hukuki nedenler dolayısıyla *peculium* hukuki bir kavram olarak yeni bir anlam kazanmıştır¹⁷. Bu anlamda *peculium*, aile babasının veya efendinin aile evladı veya köleye yönetmek ve işletmek üzere

¹² D.15.1.5.3: “*Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.*”, **Di Marzo**, Salvatore (Çev. Ziya **Umur**) Roma Hukuku, s. 401; **Karadeniz**, (*Peculium*), s. 179.

¹³ Quintus Aelius Tubero, birinci yüzyıl sonlarında yaşamış Romalı hukuk bilgini, devlet adamı ve yazardır. **Bunson**, Matthew: A Dictionary of the Roman Empire, New York 2005, s. 430.

¹⁴ Ulpian, D.15.1.5.4: “*Peculium autem tubero quidem sic definit, ut celsus libro sexto digestorum refert, quod servus domini permissu separatum a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur.*”.

¹⁵ **Ayiter**, (Aile Hukuku), s. 58, Ulpian, D.15.1.4 pr. “*Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam a servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuere dominus possit, animadvertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit.*”.

¹⁶ **Kirschenbaum**, Alan: Sons, Slaves and Freedmen in Roman Commerce, Washington D. C., 1987, s. 34.

¹⁷ Roma devletinin ilk dönemlerinde geçim kaynağı tarım iken ticaretin yaygınlaşması ehliyet sahibi olmayan köle ve aile evladının kullanımını gerektiriyordu. Köle ve aile evlatlarından ticarete yararlanılma isteği de bir takım hukuksal düzenleme değişikliklerine sebep olmuştur. **Karadeniz**, (*Peculium*), s. 182.

verdiği mameleki ifade eder¹⁸. Köle ve aile evladının bu mamelek açısından gerekli hukuki işlemleri yapmak hakkı vardı.

Peculium kurumu geliştikçe, *peculium* küçük çaplı mamelek ya da sadece küçük bir miktar para olmaktan çıktı. Çeşitli büyüklüklerde olmak üzere ticari kuruluşlar, endüstriyel dükkanlar, atölyelere de sıklıkla rastlamak mümkündü¹⁹.

III. ROMA EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Köleler Bakımından

Klasik Roma Hukuku döneminde ticaret büyük oranda kölelerin elindeydi. Kölelerin önemli bir çoğunluğu sıradan işler dışında önemli işleri görme becerisi olan, ticari zekaya sahip kimselerdi ve şehrin gerçek anlamda aracıları olarak işlev görüyorlardı²⁰. Bununla birlikte yüksek zümrenin ticarete ve ticari faaliyetler sonucu elde edilecek olan gelire yaklaşımı olumsuz olup, bazı hukuk kuralları da onların bu faaliyetlerde bulunmalarını yasaklayıcı hükümler içeriyorlardı²¹.

Köleler genellikle hizmet vermede en uygun kimselerdi çünkü özgür bir kimse bir işverenin emir ve isteklerini yerine getirmekte isteksizdi. İşverenler de kendisine hizmetlerde itaat eden, güvenecekleri kişileri tercih ediyordu. Köleler işverenlerinin emirlerini yerine getiriyorlardı ve eğer verilen emire karşı bir itaatsizlikte bulunurlarsa da verilen cezaya katlanmak durumunda kalıyorlardı²².

¹⁸ **Ayiter**, (Aile Hukuku), s. 58; **Di Marzo**, s. 150; **Umur**, (Roma Hukuku), 401; **Umur**, (Ders Notları), s. 407; **Çelebican**, (Roma Hukuku), s. 137; **Karadeniz**, (*Peculium*), s. 179.

¹⁹ **Kirschenbaum**, s. 33; **Ayiter**, (Aile Hukuku), s. 58.

²⁰ **Kirshenbaum**, s. 31.

²¹ Senatus azalarına veya çocuklarına kendi mallarını taşımak haricinde, gemi sahibi olmalarını ve deniz ticareti yapmalarını, devletin ticaret işlerine iştirak etmeyi yasak eden kanun *Lex Claudia* idi. **Umur**, (Lügat), s. 114; **Jones Henry Stuart**, *Companion to Roman History*, Oxford 1912, s. 186.

²² **Kirshenbaum**, s. 32.

Bazı köleler ticari faaliyetlerde oldukça başarılıydı. Bu köleler ticaret ve iş hayatının arka planından yani içerisinden geliyordu ve bunlardan bazıları köle durumuna düşmeden önce ticaretle uğraşmış kimselerdi²³. Bunun yanında köleler hukuki veya toplumsal kurallar tarafından da kısıtlanmamıştı. Ancak kısıtlanmadığı işlerden kasıt aşağı hizmet (*operae illiberalis*) olarak nitelendirilebilirdi²⁴. Yine de bu durum hakimiyet (*potestas*)²⁵ altındaki kölelerin ticari aktivitelerde başarılı olmasının nedenini açıklamada yetersizdi. Peki bu durum nasıl ortaya çıkıyordu? Zira yapılan işlerden sağlanan tüm yararlar efendiye ait iken köleyi motive edecek olan şey neydi? Neden köle bir başkasının yararı için çabalamalıydı? Bu soruların cevabı kölelerin çalıştırılma şartları ile doğrudan ilgilidir²⁶. Köleler baskı uygulanarak zor şartlarda madenlerde, çiftliklerde veya atölyelerde fiziksel olarak yoğun şekilde çalıştırılıyorlardı. Bu işlerde kölenin yeteneklerini göstermesi mümkün değildi çünkü bu işler zeka ya da beceri gerektiren işler olmayıp, köle açısından bir kazanç sağlanması da söz konusu olmuyordu. Oysa *peculium* ile birlikte köle ticaret hayatına katılıyor, sahip olduğu yeteneklerini gösterme fırsatı buluyor, mal statüsünde olan köle saygınlık ve bir nebze de olsa özgürlüğünü elde etme fırsatı buluyordu. İşte bu sebepler köleyi motive eden sebepler olarak gösterilebilir. *Peculium*, köleyi ruhsal açıdan dinç tutarken ona psikolojik olarak şevk veriyor, iş girişimlerinde başarıyı zorunlu kılıyordu²⁷.

²³ **Türkoğlu**, Halide Gökçe: “Roma Hukukunda *Actio de Peculio*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 2, 2005, s. 107.

²⁴ Roma hukukunda iş kavramı bir ayrıma tabi tutulmaktaydı. Buna göre *operis liberalis* yüksek hizmetler, *operis illiberalis* ise aşağı hizmetler anlamına gelmekteydi. Hangi işlerin aşağı hizmet, hangilerinin ise yüksek hizmet olduğuna dair keskin ayrım yapıldığı bir liste bulunmamaktaydı. Yüksek hizmetler genellikle fikri çalışmalar olarak kabul edilmekteydi. **Karadeniz**, Özcan: Iustinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri, Ankara 1976, s. 64 vd. (İş İlişkileri).

²⁵ Özel hukuk alanında *potestas* kavramı, bir kişinin diğerinin üstünde kullandığı hakimiyete anlamına gelmekteydi. **Buckland**, William Warwick: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1932, s. 142, (Text-Book).

²⁶ Kölelerin hayat şartları ile ilgili olarak bkz. **Di Marzo**, s. 34, **Westermann**, William Linn: *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955, s. 77.

²⁷ **Kirshenbaum**, s. 32.

Yasal olarak kabul edilen şey *peculium*'un sahibinin efendi olduğuydu²⁸. Bu doğrultuda köle sahibi olarak efendinin her zaman *peculium*'u alıkoyma, kölenin kullanımını sona erdirmeye hakkı vardı. Ancak *de facto* olarak kabul edilen şey *peculium*'un kölenin malı olduğuydu²⁹. Yani *peculium*, hukuken olmasa da ekonomik bakımdan hakimiyet altındaki kimsenin mameleki gibi olduğu kabul ediliyordu³⁰. Böylece temelini efendinin vermiş olduğu *peculium*'un oluşturduğu ve buna dayalı olarak kölenin ticari faaliyetleri sonucu elde edilen kazanç hukuksal olarak efendisine gitmesi gerekirken ekonomik gerçeklikler ve ticari yaşamın gerekleri doğrultusunda kölede kalmaya devam ediyordu. Köleye efendisi tarafından verilen mal ancak kölenin ölümü sonrası efendisinin malvarlığına tekrar katılıyordu³¹.

Hukuken *peculium* genel olarak efendi tarafından köleye karşılıksız olarak verilen mal ya da para olarak ifade ediliyordu³². Aslında *peculium* ortaya çıkış ya da artış kaynağını hediyelerden ve günlük bahşilerden alıyordu. Köle genellikle efendisine, arkadaşlarına veya akrabalarına karşı belirli davranışlarda bulunur ya da yaptığı iyilikler, sergilediği tutum ve hizmetlerle efendisini, arkadaş ya da akrabalarını memnun ederse bu kişiler tarafından ödüllendirilebilirdi³³. Roma'da efendilerin şöenler veya ziyafetler sonrası artanları kendi adına satması için köleye vermesi sıklıkla rastlanan bir davranıştı. Kölenin efendinin izni dahilinde gönüllü olarak tutumlu davranması veya yiyeceği yiyecekten kısması suretiyle de *peculium*'u arttırması mümkün olan başka metodlardı. Diğer durumlar ise efendi tarafından köleye kendisi için para kazanması konusunda verilen izin dahilinde, kendisini boş vakitlerinde kâr sağlama amaçlı kiralaması şeklinde ya da başkaları için çalışmak şeklinde olabilirdi. Başkası için çalışabilmesi için kölenin çalıştığı

²⁸ Ayiter, (Aile Hukuku), s. 58; Koschaker/Ayiter, s. 87, Çelebican, (Roma Hukuku), s. 137.

²⁹ D.50.16.182: *Pater familias liber "peculium" non potest habere, quemadmodum nec servus "bona"*.

³⁰ Koschaker/Ayiter, s. 276.

³¹ Ulpian, D.15.1 ve 2 içerisinde ilgili husustan bahsedilmektedir.

³² Çelebican, (Roma Hukuku), s. 137.

³³ Florus, D.15.1.39: *Peculium et ex eo consistit, quod parsimonia sua quis paravit vel officio meruerit a quolibet sibi donari idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluerit.*

ve iş gördüğü süre karşılığında kazandığı parayı bahşişleri ve fazlalık kazançlarını düşerek efendisine vermesi gerekiyordu³⁴. Çiftliklerde çalışan kölelere ise bazı ufak toprak parçalarını işlemek veya hayvan otlatma konularında ve buradan ettikleri kârı kendilerine saklama konusunda izin verilir³⁵. Bazen efendi köle ile bir anlaşma yapar ve onu bankaya, bir iş kuruluşuna ya da gemide çalışmaya gönderirdi. Bu anlaşmaya göre köle gelir ve kârlarından bir miktar sabit ücreti ya da kazancı efendiye işin devamı sırasında öderdi. Eğer köle bu çalışması sonucu sağladığı kazanç ve aldığı tüm bahşişleri efendisine veriyor efendisi ise bunun karşılığında köleye sabit bir ücret ödüyor ise, bu artık genellikle *peculium* anlaşması olarak nitelendirilemezdi³⁶. Bunlar dışında *peculium* köle tarafından haksız olarak elde edilmiş ya da çoğaltılmış olursa efendi bu duruma onay verirse köle bu şekilde bir kazanç sağlamış olurdu³⁷.

Yukarıda bahsedilen kölenin yapmış olduğu ufak tasarruflar, efendi tarafından kendisine verilen ödüller veya çeşitli hibeler kölenin kişisel tasarrufunda idi. Eğer köle akli başında, fırsatları değerlendirebilen, yetenekli, öngörülü olma gibi özellikler taşıyorsa, elde ettiği gelir ve hediyeleri yatırım ve girişimlerde değerlendirirdi. Böylece pek çok köle toprak, dükkanlar, evler, alacaklar, haklar elde ettiği ve hatta başka köleleri kazançlarıyla satın alarak biriktirip bir servet oluşturduğu görülmüştür³⁸.

³⁴ Kirshenbaum, s. 34.

³⁵ Duncan-Jones, Richard: "Structure and Scale in Roman Economy", Cambridge, 1990, s. 169.

³⁶ Ulpian, D. 2.13.4.3 "Sed si servus argentariam faciat (potest enim), si quidem voluntate domini fecerit, compellendum dominum edere ac perinde in eum dandum est iudicium, ac si ipse fecisset. sed si inscio domino fecit, satis esse dominum iurare eas se rationes non habere: si servus peculiarem faciat argentariam, dominus de peculio vel de in rem verso tenetur: sed si dominus habet rationes nec edit, in solidum tenetur."

³⁷ Kirshenbaum, s. 35.

³⁸ Ulpian, D.33.8.6: "Si peculium legetur et sit in corporibus, puta fundi vel aedes, si quidem nihil sit, quod servus domino vel conservis liberisve domini debeat, integra corpora vindicabuntur: sin vero sit, quod domino vel supra scriptis personis debeat, deminui singula corpora pro rata debebunt. et ita et iulianus et celsus putant."

D.33.8.25: "Si servus liber esse iussus sit eique peculium legatum sit, vicariorum eius vicarii legato continentur."

Çeşitli zamanlarda *peculium* kurumu köle tarafından özgürlüğü karşılığı olarak da değerlendiriliyordu³⁹. Bazı köleler, *peculium*'u adeta kendi özgürlüğü için sermaye olarak kullanarak özgürlüğünü kazanıyordu⁴⁰. Bu sermaye de ekonominin canlanması açısından oldukça önemliydi.

Kölelerin ulaştığı noktaya örnek olarak bir kölenin tapınak inşa ederken diğer bir kölenin ona finansal destek vermesi gösterilebilirdi⁴¹. Bu kazançlar sonrasında da bazı köleler ticari zekası ve çalışkanlığıyla *peculium* sayesinde çok iyi yerlere gelirken, bazı köleler ise zenginliğin cazibesine kapılıyor, *peculium*'u kaybediyorlardı.

Böylece *peculium* kurumuyla doğru bir teşvik verilerek kölenin elinden geleni yapmasını destekleyen bir sistem kurulmuş oluyor, efendi namına köle tarafından işletiliyor, gayretli ve çalışkan olan köleler iş hayatındaki yeteneklerini sergileyebiliyorlardı. *Peculium* anlaşması efendi için bir yünden çok faydalıydı. Bu anlaşma ile doğrudan temsile benzer bir ilişki kuruluyor, efendi külfetli işleri yapma gerekliliğinden kurtuluyor, aynı zamanda köleyi de sıkı bir denetim altında tutabiliyordu⁴².

³⁹ Kendi özgürlüğünü yaptığı birikimlerle elde eden köle örneklerine Digesta'da rastlanmaktadır.

Ulpian, D.33.8.8.5: “*His consequenter quaeritur, si servus cum domino de libertate pactus fuerit et partem pecuniae dederit et ante quam residuum dedit dominus decesserit liberumque esse testamento iusserit cum peculio legato, an quod domino dedit in peculio sit imputandum. et ait labeo de peculio decedere. plane si nondum dederat, sed, donec totum traderet, pro deposito apud eum fuerit, id in peculio esse placuit.*” Ayrıca bkz: Marcellus, D.37.15.3.

⁴⁰ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s. 115.

⁴¹ **Kirshenbaum**, s. 36.

⁴² Roma ius civilesinde doğrudan temsil tanınmıyordu. Bu nedenle vasi, kayyım ya da kendisine temsil yetkisi verilmiş kimselerin yaptıkları hukuki işlemlerin sonuçları önce kendi üzerlerinde ortaya çıkıyordu. Bu kişiler daha sonra başka bir hukuki işlemle bu sonuçları devrediyorlardı. Bu nedenle Roma hukukunda sadece dolaylı temsil söz konusudur. Ius civilede doğrudan doğruya temsilin sağladığı yararları kısmen karşılayacak bir olanak vardı. Bu da aile evladı ve kölelerin yaptıkları hukuki işlemlerden doğan hakların doğrudan doğruya efendisine ait olmasıydı. Borçlar için ise aynı şey söylenemezdi zira efendi ya da aile babasının bunlardan sorumluluğu yoktu. Bu nedenle durumu hukuki açıdan doğrudan doğruya temsil olarak kabul etmek mümkün değildir. Ius gentium'da ticaret hayatının yarattığı gereksinimler sonucu doğrudan doğruya temsil kabul edilmişti

Peculium kurumu ile yaratılan teşvikle birlikte sistemin doğru işlemesi efendinin kölesiyle arasındaki anlaşmaya aykırı davranmamasına bağlıydı. Sistemin başarısı efendinin dürüstlük ve güvenilirliğiyle doğru orantılıydı zira aralarındaki güven ilişkisi köleye ilham verecek, efendinin yasal hakkını kullanarak tüm *peculium*'u kölesinin elinden alma korkusu olmadan rahatça ticari faaliyetlerde bulunabilecekti. İstinalar her zaman yaşanmıştır. Güvenin sarsıldığı, dürüstlüğü olmadığı durumlar nadiren de olsa ortaya çıkmıştır. Ancak istisnalar kuralı bozmamış, nadir rastlanan bu durumlar sisteme zarar vermemiştir⁴³.

Peculium anlaşmasının doğal gerekliliği sürekliliktir. Her ne kadar yasal olarak *peculium* sahibi olarak efendinin her zaman *peculium*'u geri alma hakkı olsa da haklı bir nedene dayanmaksızın *peculium* sermayesinin geri çekilmesi toplumda kınama ve ayıplama sonucuna neden olmuştur⁴⁴. İlerleyen yıllarda köle sahibinin kişisel çıkarları gözetildiğinde *peculium*'un tamlığına saygı duyulması ve müdahale edilmemesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Efendi bu konuda en güçlü savunucu olmalıydı çünkü *peculium*'a müdahale edilmemesi en çok onun açısından önem taşıyordu. *Peculium*'un mülkiyeti fiilen olmasa bile efendinin idi ve bu mallardaki artışlar da efendinin mallarının artması anlamına geliyordu. Yapılan ticari faaliyetler sonucu efendinin çalışkan ve yetenekli kölesinin itibarı artıyor, zenginleşiyor ve yeni mallar edinmesi için gerekli imkanlara sahip oluyordu. Bu durumda köleler itibar sahibi oluyor, toplumsal destek görüyordu. Bu da bazı durumlarda efendinin aklını çelebiliyor, açgözlü ve sözünün arkasında durmayan bazı efendilerin *peculium*'u geri alma durumları yaşanabiliyordu⁴⁵.

B. Aile Evlatları Bakımından

Peculium anlaşması sadece köle ile efendisi arasında bir ilişki olarak sınırlandırılmamıştı. Aile evlatlarına da babaları tarafından *peculium* verile-

---

ancak Roma'da hiçbir zaman doğrudan doğruya temsil tam anlamıyla uygulama alanı bulmamıştır. **Umur**, (Roma Hukuku), s. 446; **Çelebican**, (Roma Hukuku), s. 239-240.

⁴³ Aile babası ya da efendinin *peculium*'dan rücu ederek zaten mülkiyetini muhafaza ettiği şeyi aile evladı veya köleden geri almasına *ademptio peculii* denirdi. **Kirshenbaum**, s. 36; **Umur**, (Lügat), s. 18.

⁴⁴ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s. 129.

⁴⁵ **Kirshenbaum**, s. 37.

bilirdi⁴⁶. Roma özel hukuku kurallarına göre bir babanın çocuğu, babası hayatta olduğu ve çocuğunu evlatlıktan çıkartmadığı sürece olgun bir yaşta olsa dahi babasının hukuki gücü altındalardır ve kendisinin mal edinmesi mümkün değildir⁴⁷. Böylece kölelerin yanında, birçok Roma vatandaşının da ekonomik hayatını *peculium*'un temelleri üzerine kurduğunu söyleyebiliriz⁴⁸. Tıpkı kölelerin *peculium* a konu mallar üzerinde hak sahibi olamadığı gibi bu kimselerinde söz konusu mallar üzerinde bir hakkı yoktu. Hukuksal olarak aile evlatlarının *peculium*'u da aile babasının malı sayılıyordu. Digesta metinlerinde bu konunun öneminden bahsedilmiştir. Buna göre;

“*Potestas* altında bulunanlar bir malı *peculium* olarak kendilerinde bulundurabilirler ancak ona sahip olamazlar çünkü mülkiyet sadece fiziksel bir durum değil aynı zamanda bir hak olmalıdır⁴⁹”.

“Bir aile evladının elindeki *peculium*'un mülkiyetini alıkoyamayacağı gibi elde edemeyeceği kabul edilir⁵⁰”.

Bunun yanında babanın hakimiyeti altındaki aile evladının, efendinin hakimiyeti altındaki köle gibi kendi mallarını edinmesi mümkün değildi. Roma ailesinde aile evlatlarının da hak ehliyetine sahip olmaması nedeniyle kazandıkları haklar aile babasına ait olurken, borçlarından ise aile babası sorumlu olmazdı⁵¹. Bu bakımdan köle ile aile evladı arasında bir farklılık

⁴⁶ Ayiter, (Aile Hukuku), s. 58; Di Marzo, s. 149-150; Umur, (Ders Notları), s. 175.

⁴⁷ Patria potestas velayetten farklı olarak çocuğun reşit olmasıyla sona ermez, pater familias'ın ölümüne kadar devam ederdi. Tahiroğlu/Erdoğmuş, s. 128.

Gaius, D.41.1.10 “*Adquiruntur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate habemus, item per servos, in quibus usum fructum habemus, item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligentius dispiciamus*”.

⁴⁸ Papinian, D.41.3.44.4 “*Filius familias emptor alienae rei, cum patrem familias se factum ignoret, coepit rem sibi traditam possidere: cur non capiat usu, cum bona fides initio possessionis adsit, quamvis eum se per errorem esse arbitretur, qui rem ex causa peculiari quaesitam nec possidere possit? idem dicendum erit et si ex patris hereditate ad se pervenisse rem emptam non levi praesumptione credat*”.

⁴⁹ Papinian, D. 41.2.49.1; “*Qui in aliena potestate sunt, rem peculiarem tenere possunt, habere possidere non possunt, quia possessio non tantum corporis, sed et iuris est*”.

⁵⁰ Maecenatus, D. 50.17.93: *Filius familias neque retinere neque recipere neque apisci possessionem rei peculiaris videtur*.

⁵¹ Umur, (Ders Notları), s. 174; Çelebican, (Roma Hukuku), s. 164.

yoktu. İkisi arasındaki fark ilerleyen dönemlerde aile evladının hukuk tarafından kişi sayılıyor olmasıydı. Bu durumun sonucu olarak aile evlatlarının yaptıkları hukuki işlemler sonucunda bizzat borç altına girebileceği kabul ediliyordu⁵². Bu borçlar kölelerde olduğu gibi eksik borç değildi⁵³. Köle ise, mal statüsündeydi ve borçları eksik borç olarak nitelendiriliyordu⁵⁴.

Kanuni olarak *peculium*'un mülkiyet hakkı babanın elinde olmasına rağmen kendisine *peculium* verilen aile evladı da köleler gibi özverili şekilde çalışmak ve *peculium*'u iyi değerlendirmek için yeterli motivasyona sahip oluyordu. Çünkü aile babaları *peculium*'dan elde edilen gelire çocuklarına ve onların ailelerine bakma yükümlülüğü altındaydı ve çocuklar da aile babasının ölmesinden sonra miras olarak *peculium*'un kendilerine kalması beklentisi içindeydiler⁵⁵.

C. Üçüncü Kişiler Bakımından

Roma hukukunun genel prensibine göre, hakimiyet altında bulunan köle ya da aile evladı ailenin başındaki kişinin durumunu ekonomik veya hukuki yönden kötüleştiremezdi⁵⁶. Böylelikle, aile babası yapılan işlemlerden ne borç altına girer, ne de dava açısından sorumlu olurdu⁵⁷. Buna ek olarak köle veya aile evladına karşı dava açılrsa da bu davadan herhangi bir

⁵² Karadeniz, (Peculium), s. 181.

⁵³ Günümüzde olduğu gibi Roma hukukunda da eksik borç bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda bir borcun söz konusu olduğu hukuk düzeni tarafından tanınmakla birlikte, o kimseye karşı dava ve icra yoluna başvurma imkanı yoktur. Borçluya karşı zorlama unsuru olmayınca bu borçların ifası da ancak isteğe bağlı olmaktadır. Roma hukukundaki eksik borçlardan biri de kölelerin borçlarıdır. Köle yaptığı bir akit sonucu doğrudan borç altına girerdi ve bu borç eksik borç idi. Köle azad edilse dahi bu borçtan dolayı kendisine karşı bir *actio* hakkı mevcut değildir. Rado, Türkan: “Roma Hukuku Dersleri-Borçlar Hukuku”, İstanbul 2006, s. 32-33.

⁵⁴ Erdoğan, Belgin: “Roma Eşya Hukuku” İstanbul 2009 s. 6, 7, 8; Koschaker/Ayiter, s. 110.

⁵⁵ Kirshenbaum, s. 38.

⁵⁶ Köle veya aile evlatlarının kazandıkları haklar aile babasına ait olurken, borçlarından ise efendi ya da aile babasının sorumlu olmaması bu durumun göstergesidir. Umur, (Ders Notları), s. 174.

⁵⁷ Gaius, D. 50.17.133: “Melior condicio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest.”

yarar elde edilemezdi çünkü hukuken kişi sayılmadıkları için köle ve aile evladı mal edinemiyordu⁵⁸. Yani eğer yurttaşlara uygulanan hukuk katı ve istikrarlı şekilde uygulanırsa üçüncü kişilerin yaptığı işler dolayısıyla bir tıkanma meydana gelir ve Roma ticaret hayatının önemli bir kısmı durma noktasına gelirdi. Bu durumu gören *praetorlar* duruma müdahale ederek efendi ya da aile babasına karşı ek nitelikte dava⁵⁹ açma olanağı vererek, *peculium*'un o andaki değeri kadar sorumlu tutulmasını sağlamıştır⁶⁰.

Bu koşullarda insanlar artık *peculium* anlaşması sebebiyle köleler ve aile evlatlarıyla alışveriş yapmaktan çekinmiyor hatta *peculium* sayesinde insanlar köleler veya aile evlatları ile anlaşma konusunda cesaretleniyorlardı. Çünkü pazaryerlerinde zaten fiilen kölelerin veya aile evlatlarının olduğu kabul edilen mallarla ilgili hukuki güvence sağlanmış oluyor, mahkemeler de adalete uygun olarak efendileri ya da aile babalarını en azından *peculium*'un değeri kadar sorumlu tutma yoluna gidiyorlardı⁶¹. Bu yasal güvence ile birlikte üçüncü kişiler alışveriş yaparken kendilerini güvende hissediyorlardı. *Peculium* efendi veya aile babasının kölesi veya aile evladına güvenmesinin de kanıtıydı. *Peculium* bir anlamda efendi ya da aile babasının köle veya aile evladına verdiği onay ve manevi destekti⁶².

⁵⁸ Gaius, D.44.7.39: “*Filius familias ex omnibus causis tamquam pater familias obligatur et ob id agi cum eo tamquam cum patre familias potest.*”

Kölelerin borçları *obligatio naturalis* olduğundan bu borçların dava ile takibi mümkün değildi. Aile evladının borcu ise *obligatio civilis* olduğundan Klasik Hukuk Döneminden itibaren bu borcun dava ile takip imkanı vardı. Ancak hak ehliyetine sahip olmayan aile evladına açılan dava sonucu olarak aile evladının herhangi bir malvarlığı olmadığından alacaklıların buradan bir kazanç sağlama olanağı yoktu. **Umur**, (Ders Notları), s. 174; **Çelebican**, s. 164-165; **Emiroğlu** Haluk: “Roma Hukukunda Eksik Borç Olarak Doğan Borçlar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 4, Yayın Tarihi: 2002, s. 77.

⁵⁹ Ek davalar, kölelerin ve aile evlatlarının ve hatta istisnai bazı hallerde hür kişilerin üçüncü kişilerle yaptıkları hukukî işlemlerden dolayı efendilerine ve aile babalarına karşı açılabilen davalardı. **Rado**, s. 208. Ek davalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Buckland**, William Warwick: *Roman Law of Slavery, the Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Iustinian*, Cambridge, 1908, s. 166 vd. (Slavery).

⁶⁰ **Di Marzo**, s. 150; Ayrıntılı bilgi için bkz., **Türkoğlu**, s. 103 vd.

⁶¹ **Ayiter**, (Aile Hukuku), s. 58-59; **Türkoğlu**, s. 119.

⁶² **Kirshenbaum**, s. 39.

SONUÇ

Tiber nehri yakınında, küçük bir şehir devleti olarak kurulan Roma, büyük bir imparatorluk haline gelirken hukukun yerinde sayması arzu edilen bir durum değildi. Olması gerektiği gibi Roma hukuku sürekli gelişme göstermiş, zamanın gereklerine göre yeni gereksinimleri karşılayacak şekilde kendisini yenilemiştir. İşte bu gereksinimlerden biri de kendisini ekonomik hayatta göstermiştir.

Küçük bir şehir devleti olan Roma'nın tarıma dayalı toplum yapısı nedeniyle kişiler arasındaki hukuki ilişkiler sınırlıydı. Buna Roma aile yapısının aile babası çatısı altında ona bağımlı kimselerden meydana gelmesi olgusu da eklenirse, ailede hukuki işlemleri yapabilecek olan tek kişinin aile babası olması şeklinde bir hukuki düzenleme dönemin gereksinimlerini rahatlıkla karşılıyordu. Ancak Roma devleti, doğduğu şekilde kalmadı. İzlediği savaş esaslı politika ile topraklarını genişletirken tarıma dayalı olan ekonomi de yerini ticarete dayalı ekonomiye bırakmaya başlamıştır. Bu durum beraberinde artan hukuki ilişkileri getirdiğinden aile babası tüm ekonomik ilişkileri tek başına yürütmekte yetersiz kalmaya başlamıştır.

Bu doğrultuda ailenin diğer üyelerinin de ticaret hayatına katılması gerekliliği kaçınılmazdı. Aslında bu konuda çözüm, ailenin diğer üyelerine de hukuki işlem yapabilme ehliyetinin tanınması ya da temsil yetkisi verilmesi olarak düşünülebilirdi. Ancak geleneklerine mümkün olduğu kadar bağlı bir toplum olan Roma'da değişimler çok keskin yaşanmıyordu. Aile yapısında da bu şekilde bir değişim olmadı. Bu bakımdan ortaya çıkan hukuki zorluklar karşısında ihtiyaçlar *peculium* kurumunun gelişiminin önünü açmıştır. *Peculium* kurumu Roma toplumunda köklü bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma ekonomik hayatı ve hizmetlerinde var olan ve temsiline bir tür temeli olarak görülen *peculium* Roma toplumunda görülen eşsiz bir kurumdur.

Peculium kurumu ile birlikte köleler ve aile evlatları kendilerinin yönetimine bırakılan ve tarihi süreç içerisinde bir hayvandan ticari işletmelere kadar değişen sermayelerle ekonomik hayata katılma fırsatı buluyorlardı. Bu açıdan *peculium*'un kölenin efendisini veya aile evladının aile babasını iş ve ticaret hayatında temsil ettiği, Roma hukukunun temel finansal anlaşmalarından biri olduğunu söyleyebiliriz. *Peculium* kurumu ile birlikte dinamik

ticari faaliyetler için teşvikin temeli oluşturulmuştur. Mal statüsünde olan köleler para, güç ve saygınlık kazanma ve hatta özgürlüklerini satın alma imkanına sahip olurken, aile evlatları da babalarının boyunduruğundan çıkma ve mal edinme fırsatı buluyordu. Bu sayede temsilci gibi işlev gören köle ve aile evlatları *peculium* vasıtasıyla hayatlarını sürdürürken, Roma vatandaşları daha da zenginleşiyordu.

Peculium tarihsel süreç boyunca köleler açısından fazlaca değişmeye de aile evlatları bakımından farklı *peculium* türleri ortaya çıkmış ve zamanla aile evlatları neredeyse mal edinmeye ehil duruma gelmişlerdir. İşte bu sebepler köle ve aile evladını teşvik etmiş, ticaret hayatının canlı tutulmasını sağlamıştır. Üçüncü kişilerin yapılan işlemlerde garanti altına alınması da, köle ve aile evlatlarına güveni arttırmış, yapılan işlerde istikrar ve güvenilirlik sağlanmıştır. *Peculium* kurumunun her ne kadar Roma aile hukuku ve Roma borçlar hukuku ile sıkı bir ilişkisi varsa da bu çalışmada *peculium* kurumunun Roma ekonomik hayatına olan etkileri üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayiter**, Kudret: “Roma Hukuku Dersleri-Aile Hukuku”, Ankara 1963.
- Buckland**, William Warwick: Roman Law of Slavery, the Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Iustinian, Cambridge, 1908.
- Buckland**, William Warwick: A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian, (Text-Book), 1932, Cambridge, s. 142.
- Bunson**, Matthew: “A Dictionary of the Roman Empire”, New York, 2005.
- Berki**, Şakir, “Roma’da Aile Hukuku”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 14, S. 1-4, Ankara 1957.
- Çelebican Karadeniz**, Özcan: “Roma Hukuku Tarihi Giriş-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması”, 2008 Ankara (Roma Hukuku).
- Duncan-Jones**, Richard: “Structure and Scale in Roman Economy”, Cambridge, 1990.
- Di Marzo**, Salvatore (Çev. Ziya Umur), Roma Hukuku, İstanbul 1954.
- Emiroğlu**, Haluk: “Roma Hukukunda Eksik Borç Olarak Doğan Borçlar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 51, Sayı: 4, Yayın Tarihi: 2002.
- Erdoğan**, Belgin: “Roma Eşya Hukuku”, İstanbul 2009.
- Grubbs**, Judith Evans: Women and the Law In the Roman Empire, Routhledge, Londra ve New York, 2002.
- Jones**, Henry Stuart: Companion to Roman History, Oxford, 1912.
- Karadeniz**, Özcan: “Roma Hukukunda Peculium Müessesesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1968, C. XXV, S. 3-4, (Peculium).
- Karadeniz**, Özcan: “Iustinianus Zamanına Kadar Roma’da İş İlişkileri”, Ankara, 1976, (İş İlişkileri).
- Kirschenbaum**, Alan: Sons, Slaves and Freedmen in Roman Commerce, Washington D. C., 1987.

- Koschaker, Paul/Ayiter, Kudret:** “Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları”, İzmir 1993.
- Schulz, Fritz:** “*Auctoritas*”, (Çev. Havva **Karagöz**), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LV, Sayı 4, İstanbul 1997.
- Rado, Türkan;** “Roma Hukuku Dersleri-Borçlar Hukuku”, İstanbul 2006.
- Tahiroğlu, Bülent/Erdoğan, Belgin:** “Roma Hukuku Dersleri Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel Kavramlar-Usul Hukuku”, İstanbul 2001.
- Türkoğlu, Halide Gökçe:** Roma Hukukunda Actio de Peculio, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 2005, s. 103-136.
- Umur, Ziya:** “Roma Hukuku Lügati” (Lügat), İstanbul 1975.
- Umur, Ziya:** “Roma Hukuku Ders Notları” (Ders Notları), İstanbul 1990.
- Umur, Ziya:** Roma Hukuku (Umumi Mefhumlar - Hakların Himayesi), (Roma Hukuku), İstanbul, 1970.
- Üskül Engin, Zeynep Özlem/Karaman, Başak:** “Roma İmparatorluğu ve Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (2006), C. 1,
- https://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Aelius_Tubero (E.T 28.09.2016).
- Westermann, William Linn:** The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, Philadelphia, 1955.
- Pugliese, Giovanni (Çev. Ziya Umur):** “Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 22, İstanbul, 1957.

